

El florí perpinyanès de Pere III amb marca V. Altres dades sobre els florins i els croats catalans

M. CRUSAFONT I SABATER*

El florí perpinyanès amb marca V

En el nostre llibre sobre els florins¹ havíem encaixat entre les primeres emissions perpinyaneses d'alta llei de Pere III el florí identificat llavors amb la marca d'«escut triangular». Així l'havien denominat fins llavors tots els autors, Massot, Botet, Lafont² i també nosaltres, amb l'única evidència de l'exemplar que es conserva al Museu Puig de Perpinyà. L'encaix es pogué assegurar gràcies a l'anàlisi no destructiva de la peça, que ens donà una llei molt alta.³ Pel que fa a la marca, Botet quedà prou convençut que es tractava d'un escut, ja que fins i tot la descriu així: «escudet triangular en el qual no s'hi distingeixen armes».⁴

En analitzar, però, els manuals de mercaderia medievals ens trobarem amb la menció següent:

*Fiorini di Rahona che ànno allato al giglio V.*⁵

El manual li donava una llei de 23 quirats i 11/16, és a dir, de 23,6875 quirats, cosa que coincidia prou amb l'anàlisi de Barrandon, que li havia trobat 23,88

* Doctor en Història. President de la SCEN.

1. M. CRUSAFONT - R. COMAS, *El florí d'or català. Catalunya, València i Mallorca*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 1996.

2. J. MASSOT - L. DURAND - J. PUIG, «Additions a la Numismatique du Roussillon», 73 *Congrès Archéologique de France*, Carcassona i Perpinyà, 1906, p. 13; J. BOTET, *Les monedes catalanes*, vol. II, 1909; V. LAFONT, «Contribution a un corpus des florins d'Aragon», *Acta Numismàtica*, V, 1975, p. 55-72. Vegeu p. 56.

3. J. N. BARRANDON - M. CRUSAFONT - J. JOUSSEMET, «Identificació amb anàlisi per mètodes nuclears d'alguns florins de Perpinyà. Altres qüestions referents als florins catalans», *Acta Numismàtica*, 25, 1995, p. 121-137.

4. BOTET, *op. cit.*, p. 155.

5. American Numismatic Society, *Evan Papers*. El text prové d'un manual italià de mercaderia fet per Giorgio Chiarinni.

quirats, tot tenint present que, com a bons comerciants, els italians miraven d'assegurar-se una mica en les lleis a l'hora de donar les seves xifres. La peça, amb 3,48 grams, era, d'altra banda, la que donava un valor ponderal més elevat.

L'existència d'aquesta anotació i l'alta llei del florí amb escut triangular ja ens féu sospitar que el dit escut podria ésser, en realitat, una V, i així ho consignàrem en el nostre llibre sobre els florins: «La marca d'escudet triangular potser es pot identificar amb la V que assenyalen els manuals de mercaderia, coincidint amb un dels florins d'alta llei. Si fos així podria fer referència a Joan Volà, que fou arrendador el 1354. Els heraldistes donen altres signes a aquest llinatge, però ja sabem que això no és determinant».⁶ L'únic error en el manual és que situa la V «allato del giglio», «al costat del lliri», quan és situada, en realitat, al costat del sant.

Fa pocs mesos, la firma Aureo-Calicó de Barcelona va subhastar un florí amb tots els elements per a ésser d'aquestes primeres emissions perpinyaneses: art excel·lent i pes de 3,49 grams, amb una marca V molt clara. Reexaminant ara l'exemplar d'«escut triangular» del Museu Puig hem observat que s'hi arriba a endevinar un petit queixal al centre de la part de dalt, que és, certament, l'inici de l'escletxa de separació entre els dos braços de la V, que potser en aquella peça es va marcar tan poc perquè aquests braços són molt gruixuts.

Des d'ara, doncs, podem oblidar-nos de l'escut triangular com a marca d'un dels florins d'alta llei de Perpinyà. Ens hi podem referir com a *florí de marca V*. La peça subhastada per la firma Aureo-Calicó, d'excel·lent conservació, respon a la descripció següent:

Florí d'or de Pere III i de Perpinyà amb marca V

a/ S. IOHA-NNES.B.
r/ +.PREX-ARAGO'
Pes: 3,49 g

S. Joan, dret de front i marca V dalt.
Llir que omple el camp.
Ø = 19 mm Cru./Com.-3.

6. *El florí...op. cit.*, p. 142.

Les lletres A són apuntades i amb traç a dalt. Pel que fa a la forma P REX ARAGO és també pròpia de les primeres emissions. Més endavant es consolidarà la forma ARAGO REX P, que es continuarà en els regnats següents, amb les inicials dels sobirans que succeiran Pere III.

Si la peça correspon a l'emissió en la qual hi havia Joan Volà podria ésser del 1354 i potser caldria suposar que no és la segona marca de Perpinyà, sinó la tercera, de manera que la cadència podria ésser: escut català en cairó, A gòtica, V. Pel que fa a l'evidència, ara podem comptar amb dos exemplars.

El nom dels reis Joan i Martí en els florins

En classificar els florins catalans ja vàrem observar que en els del rei Joan apareix la forma IO, mentre que en els de Joan II solen aparèixer les formes I, IOA i IOANNE en un mig florí singular i IOANES, excepcionalment, en el florí de Girona. Només en un cas veiem la forma IO en les peces de Joan II: es tracta del florí valencià Crus/Comas-125. Pel que fa a Joan I, tots els fins ara coneguts porten IO. És cert que en començar el regnat el rei va manar que canviessin la P del seu pare pel seu IO,⁷ però no sabem quina eficàcia havia tingut aquesta ordre. De tota manera cal fer present que Joan I era molt primmirat amb aquestes qüestions i que, en batre a Perpinyà els timbres d'or i les blanques coronades, va deixar ben establert que en produir els divisors podien abreujar les llegendes que els manava, però que un cop establertes, que ja no les variessin més.⁸

Ara hem trobat un interessant document, publicat en regest l'any 1910 per Ferran de Segarra, que ens diu el següent: «El 28 de juliol del 1397 el rei es dirigí a l'expert gravador valencià Bartomeu Coscolla i li manà que li fes a València encunys nous de florí, de mig florí i “d'altra moneda d'argent”, “semblants en totes les coses e per tots els cuyns del temps del nostre ffrare el rei en Johan”, canviant, però, les inicials del rei Joan, IO, per «les lletres MA en el cas dels florins i M en el cas dels mitjos florins.»⁹

Aquesta notícia posterior a la mort del rei Joan té més força que no pas la de l'inici i ens permet assegurar amb més convenciment que la forma IO fou la pròpia de Joan I, sens que això ens porti a l'extrem de negar la possibilitat d'alguna excepció. Pel que fa a Martí, l'ordre no es complí pas al peu de la lletra en tots els tallers, i trobem les formes MA, MR, MAR, si be en els florins predomina la

7. Vegeu-ne el dibuix a la p. 141 del llibre CRUSAFONT - COMAS abans citat.

8. Vegeu BOTET, *op. cit.*, p. 172 i 174.

9. Ferran de SAGARRA, «Notes referents als segells del rei Martí», *Homenatge a la memòria del rei Martí*, Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona (1910), p. 119-136. Vegeu p. 134. En la continuació l'autor ens fa saber que Coscolla féu també segells per al sobirà. Aquesta notícia apareix després en l'obra del mateix autor, *Sigil·lografia Catalana*, vol. I, Barcelona, 1915 i transcriu el document complet, núm. LXXX, p. 185 i 186.

forma llarga MAR i en els mitjos, la forma M i, més rarament, la MA. Només en un dels florins trobem la forma M, el Crus/Comas-39, varietat 3. Sí que és cert però que tots els florins valencians del rei porten MA i els mitjos, M.

En el document anterior ja veiem que el rei posa èmfasi en els florins, ja que aviat n'arrendaria la fabricació,¹⁰ però també menciona la moneda d'argent que batria a València i que mig any més tard deixaria obrar a Barcelona al mateix arrendador dels florins, en un volum que sembla de prova (100 marcs)¹¹ i que no-saltres hem plantejat la hipòtesi que correspongui al tipus anomenat de la «corona caiguda».

La contramarca d'escut català sobre els florins

Es coneixen almenys quatre florins catalans que porten un escudet català en cairó com a contramarca per a la qual no s'ha donat fins ara una explicació satisfactòria.¹² Sens poder aportar encara una solució definitiva, hem trobat una al·lusió indirecta a aquesta qüestió, que ens permet plantejar unes noves hipòtesis.

L'any 1388 el rei Joan I va fer redactar unes Ordinacions per a l'encunyació dels florins que Botet i Sisó va publicar en el seu llibre.¹³ Com és sabut, un dels mecanismes per al control de la fabricació de la moneda era prendre, de tant en tant, una mostra a l'atzar, comprovar-la i dipositar-la en una capsa amb dos o tres panys i d'accés, per tant, molt selectiu, on es guardés com a element de verificació d'aquella emissió. És un fet ben documentat des del temps almenys de Pere III. En comentar el rei Joan aquesta pràctica disposa, en concret, que es prengui un florí de mostra de cada desena de marcs d'or obrats. Aquesta mostra s'havia de prendre a l'atzar, després de barrejar bé les monedes, a fi que no hi pogués haver el frau de presentar als guardes una peça especialment fabricada i amb les característiques bones, mentre la resta de la fabricació fos defectuosa. El florí triat s'havia d'assajar «*ab la pedra de toch ab la toca reyal per lo dit senyor Rey e les dites guardes darrerament dada, la qual es senyalada de un scudet reyal*». Si el resultat era bo es podria posar aquella partida en circulació.

10. En concret el 2 d'abril de 1398, Vegeu BOTET, *op. cit.*, doc. LI.

11. BOTET, *op. cit.*, p. 196.

12. En el llibre sobre el florí català abans esmentat, apuntàvem que havia de tenir algun significat i que aquests tipus de marques solien posar-se per a autenticar peces dubtoses, però que no coneixíem cap disposició en aquest sentit pel que fa als florins (p. 154). En un article posterior i en afegir una tercera peça contramarcada (R. COMAS - M. CRUSAFONT, «Noves aportacions al recull dels florins catalans», *Acta Numismàtica*, 32, Barcelona, 2002, p. 75-90), apuntàvem a alguna contramarca local d'autenticació com ara la T de Tortosa en la Guerra dels Segadors o bé a una possible autenticació feta a la Taula del Pes dels Florins, posada per a certificar que la llei de la peça era bona (p. 80-81). També ens hi vàrem referir en publicar la «Trobada de Segòvia» (*Acta Numismàtica*, 40, Barcelona 2010, p. 239-241) amb motiu de l'aparició d'un exemplar de la seca de Saragossa, el primer de Pere III.

13. *Op. cit.*, vol. III, doc. XL.

En una primera lectura hem pensat si, encara que el document no ho diu, a més de fer la verificació que explica, no es va prendre també la mesura de marcar el florí amb el mateix escut reial o català amb què estava marcada la «toca». Com que aquestes peces s'havien de guardar i deurien passar molt de temps en aquesta situació i només molt més tard s'hauria pogut prendre la decisió de fer-les córrer, això explicaria la raresa d'aquestes peces en l'evidència actual, ja que només un de cada 680 florins la portava i, a més, alguns d'ells, guardats a la seca, potser es van refondre després. Com que les ordinacions es van fer per a tots els tallers, això explicaria que d'aquesta mena de florins n'hi hagi de seques diferents; en concret i fins ara, de Barcelona, Mallorca (2 exemplars) i Saragossa. Aquesta marca es troba sempre, com ja vàrem comentar, molt ben posada i sempre a l'esquerra de sant Joan, és a dir, que s'aplicà amb molta cura i no pas en una operació de contramarcats massius en què pot quedar en qualsevol posició. Tots aquests elements ajuden a creure en una operació de seca, excepcional i, si es vol, una mica solemne, cosa que justifica la raresa actual d'aquests exemplars, junt amb el fet que, d'entrada, no fossin peces destinades a circular.

Després ens hem aturat, però, en el tema de la «toca» i la seva significació. Hi ha un document del temps de Reiner d'Anjou i del 1467 en el qual el rei diu que per evitar que es retardés l'encunyació de pacífics, manà que «no es fes nova *toca* o patró i que servís la mateixa de les encunyacions de pacífics» anteriors.¹⁴ És un text que sempre ens havia intrigat. El document diu *toca*, igual que en el nostre cas, i suposo que fou Botet el que optà per afegir-hi com a aclariment «o patró». És ben clar, d'altra banda, que en el document de Joan I es distingeix perfectament el que és la *toca* i el que és la *pedra de toc*. Per tant, la *toca* ha d'ésser un element de comparació. Si tenim present el mètode de comprovació amb la *pedra de toc*, la cosa pot quedar més clara. Hom pren una moneda, per exemple, d'or, i amb ella es fa una ratlla sobre la *pedra*, que, en ésser una mica abrasiva, recull una petita mostra del metall. Aquest metall és atacat amb àcid i segons el color que pren es pot estimar la llei. Si tenim una peça d'aliatge conegut deu resultar molt més fàcil fer l'apreciació de la llei. Això és el que suposo que devia ésser la *toca* o patró: una peça de metall d'aliatge perfectament conegut i fet fabricar amb plenes garanties del seu percentatge d'or. Això es podia assolir, per exemple, partint de metalls purs. Tot plegat concorda amb el text anterior: fabricar una *toca* demanava temps, ja que calia fer tot un procés d'aliatge amb totals garanties de la puresa de cada metall. Un cop obtinguda la *toca*, hom podia fer amb ella una ratlla a la *pedra de toc* i una altra amb la peça fabricada i comparar els tons. La valoració de llei era llavors molt més fàcil. Aquestes toques serien donades pel rei a les guardes i potser trameses a altres seques, en temps de Joan I («... *la toca reyal... a les dites*

14. *Op. cit.*, Vol. II, p. 291-192.

guardes darrerament dada»), però pel que s'entén, fabricar-les era un fet habitual. Llavors ens preguntem si la toca seria un simple tros de metall o bé, almenys en alguns casos, una moneda ja encunyada feta amb l'aliatge ben calibrat. En el segon cas, la toca seria ja una moneda a la qual se li hauria aplicat la marca reial, com diu el rei en el document esmentat al principi, i les peces que ens han arribat serien, doncs, toques, que amb el temps haurien entrat en desús i s'haurien acabat per fer circular com a monedes normals. Això explicaria encara millor la seva raresa. D'altra banda, Maria Teresa Sisó ens ha fet notar que almenys dues de les quatre peces han vingut de molt lluny: Segòvia i Galícia. Seria força normal que els sobirans permetessin la venda, sobre demanda, de toques per a ús dels mercaders de llocs allunyats, a fi de facilitar-ne la comprovació, atès que el contingut d'or dels florins ja no va estar mai més en discussió després de l'acord entre el rei i la Generalitat de les Corts de Tortosa del 1365.

Qualsevol de les dues hipòtesis justifica que la contramarca estigui sempre situada en una mateixa zona i hagi estat aplicada, per tant, amb cura. La dificultat que queda és el contrast entre el desgast d'almenys dues de les monedes i l'habitual conservació excel·lent de la contramarca, ja que, en principi, ambdues peces haurien d'ésser fruit d'una mateixa fabricació. Potser podríem adduir que la moneda, un cop fora del seu ús com a peça de control i posada en circulació, va ésser afectada pel desgast de circulació, mentre que la contramarca, incusa a una certa profunditat i petita, potser se n'escapà. Al nostre entendre, però, hi ha una altra possible explicació: de la mateixa manera que en temps de Reiner d'Anjou, en batre els pacífics no varen fer toca, sinó que empraren les toques dels pacífics anteriors, també es possible i fins probable que en batre florins al segle xv usessin com a toca florins ja circulats i indiscutits d'algun dels regnats anteriors, cosa que els facilitaria la feina.

Al nostre entendre, doncs, el que sembla més probable és que els florins amb contramarca siguin peces ja circulades, emprades més tard com a toques i marcades, per aquest fet, amb l'escudet reial a què feia referència el rei Joan I. Aquestes toques podrien ésser emprades a la seca o venudes, sota demanda, per a verificar els florins catalans en altres llocs allunyats.